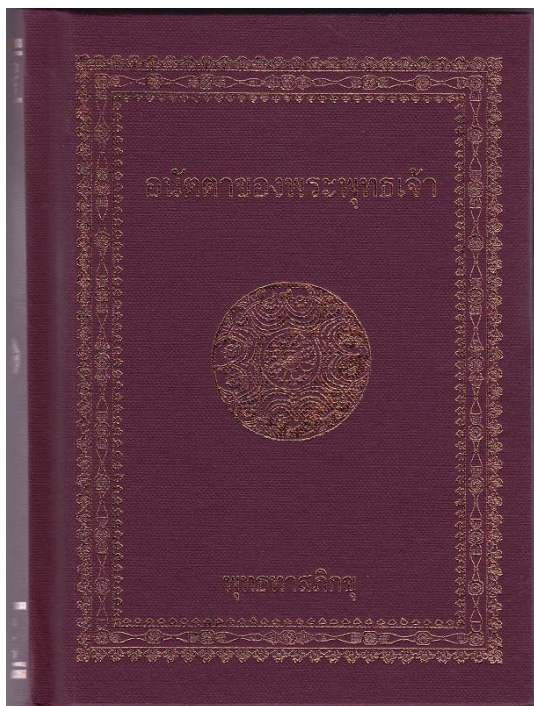

บทวิจารณ์หนังสือ (Book Review)

“อนัตตาของพระพุทธเจ้า”

เพ็ญพรรณ เพ็ญฟูลอย Penphan Fuangooloy

อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์สุวรรณบุรีสรีสุวรรณภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Suvarnabhumi Buddhist college Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ผู้แต่ง : พุทธทาสภิกขุ

ครั้งที่พิมพ์ : ครั้งที่ 1

พิมพ์ลักษณ์ : กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, 2554

ISBN: 978-727-606-2

บทนำ

หนังสือเรื่อง “อนัตตาของพระพุทธเจ้า” เขียนโดยพุทธทาสภิกขุ พิมพ์ที่สำนักพิมพ์ธรรมสภา ปี พ.ศ.2554 จำนวน 212 หน้า เป็นหนังสือที่พุทธทาสภิกขุได้จับเอาประเด็นแนวคิดเรื่องอัตตาและอนัตตาของพระพุทธศาสนาว่าแตกต่างจากศาสนาอื่นหรือลัทธิอื่นอย่างไรบ้าง เพื่อไม่ให้พุทธบริษัทมีความเห็นได้ถูกต้อง ไม่ไปถือเอาแนวคิดของลัทธิอื่นมาเป็นของตัวเอง หนังสือเล่มนี้จึงถือว่าช่วยแก้ปัญหายากเรื่องนิพพานได้อีกอย่างด้วย โดยในหนังสือได้แบ่ง

เนื้อหาออกเป็น 4 ส่วน คือ 1. คำชี้แจงเบื้องต้น 2. ใจความแห่งอนัตตาของพระพุทธเจ้า 3. มติเกี่ยวกับอนัตตาในลัทธิอื่น 4. ภาคผนวก

สาระสำคัญของเนื้อหา

เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้มีรายละเอียดที่จะนำมากล่าวไว้ ดังนี้

1. คำชี้แจงเบื้องต้น

เนื้อหาตอนนี้นำกล่าวถึง ปัญหาเรื่องอนัตตาว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เพราะในฐานะพุทธบริษัทต้องละเอียดรอบคอบในเรื่องอัตตาท่อนก่อน ไม่อย่างนั้นจะทำให้เกิดความเข้าใจผิดในเรื่องต่างๆ ได้ง่าย เช่น ปัญหาเรื่องผู้ที่เชื่อว่าฆ่าสัตว์แล้วไม่บาป เป็นต้น โดยปัญหานี้ก่อตัวขึ้นตามแนวคิดแบบวัตถุนิยม (Materialism) ที่มองหาคำตอบที่ตนพอใจเป็นหลัก แต่ต่อมาเมื่อมีนักคิดทางจิตนิยม (Spiritualism) ได้เน้นการทำจิตไม่ให้ดิ้นรน ไม่เศร้าหมอง ซึ่งในหมู่นักคิดแบบจิตนิยมก็ต่างมีแนวคิดที่แตกต่างกันไป 2 พวกคือ 1. พวกที่ถือว่าทุกอย่างเป็นอัตตาในความหมายแบบปรมาตม คือมิได้สมมติว่าเป็นอัตตาแบบโลกๆ เป็นอัตตาที่แท้จริงได้แก่ พระเจ้า, โมกษะ, นิพพานว่าเป็นอสังขตธรรม คือธรรมที่ไม่มีอะไรปรุงแต่ง 2. กลุ่มที่ปฏิเสธอัตตาและยืนยันอนัตตา เพราะทุกสิ่งไม่ใช่อัตตา แม้แต่นิพพาน การที่มีคำว่า อัตตา ในพุทธภาษิตนั้น เป็นเพียงโวหารที่สมมติขึ้นทั้งสิ้น เพราะสรรพสิ่งนั้นแม้แต่สิ่งที่มีอยู่ล้วนไม่ใช่ตัวตน เป็นเพียงมายาหรือถ้าไม่ใช่มายาก็เป็นแค่เพียงธรรมชาติอย่างหนึ่งที่ไม่ควรยึดถือให้เป็นตัวตนขึ้นมา จะทำให้เกิดความพัวพันกับจิต และทำให้จิตติดอยู่กับสิ่งนั้น ไม่สามารถหลุดพ้นไปได้ ฉะนั้น ปัญหาเรื่องอนัตตาจึงเป็นปัญหาที่ประณีตและละเอียด เป็นแกนกลางของพระพุทธศาสนา ถ้าเราสามารถเรียนรู้ความจริงเรื่องอนัตตาได้ก็จะทำให้เข้าใจและนำจิตไปสู่ความรอดพ้นได้อย่างแท้จริง

ผู้วิจารณ์ถือว่าหนังสือเล่มนี้พุทธทาสภิกขุได้เขียนใกล้เคียงกับรูปแบบงานวิจัยแบบปรัชญาคือเริ่มต้นด้วยประเด็นปัญหาที่ได้แย้งกัน มีกลุ่มนักคิดที่ได้แย้งกันในประเด็นดังกล่าวและมีการนำเสนอทางออก ในประเด็นเหล่านี้ผู้วิจารณ์เห็นว่าประเด็นหลักที่พุทธทาสภิกขุต้องการยืนยันคืออนัตตาของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ส่วนที่พูดถึงนิพพานนั้นเป็นการยืนยันแบบอนุมาน (Inference) เพราะนิพพานเป็นสิ่งที่ไม่มีปรากฏให้เห็นได้หรือใช้ภาษาอธิบายได้ แต่อนัตตานั้นเราสามารถรู้ภาษาผ่านการประจักษ์ (perception) คือรับรู้ได้ผ่านประสบการณ์โดยตรง เช่นข้อความในอนัตตลักขณสูตรที่ว่า ถ้ารูปนี้จักได้เป็นอัตตาแล้ว รูปนี้ไม่พึงเป็นเพื่ออาหาร และบุคคลพึงได้ในรูปว่า รูปของเราจะเป็นอย่างนี้เกิด รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ก็เพราะรูปเป็นอนัตตา ฉะนั้นรูปจึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลย่อมไม่ได้ในรูปว่า รูปของเราจะเป็นอย่างนี้เกิด รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ฉะนั้น การอ้างถึงนิพพานในที่นี้จึงเป็น

ประเด็นคำถามที่จะต้องตอบให้ชัดว่าทำไมจึงอนุมานไปได้ ซึ่งในส่วนนี้เป็นแค่การกล่าวถึงปัญหาและคำต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นหลัก ในส่วนของการวิเคราะห์ด้วยเหตุผลพุทธทาสภิกขุได้วางไว้ในบทต่อไป

2. ใจความแห่งอนัตตาของพระพุทธเจ้า

เนื้อหาตอนนี้ได้กล่าวถึงความหมายของคำว่า "อนัตตาของพระพุทธเจ้า" พุทธทาสภิกขุได้อธิบายไว้ในตอนนี้ว่าทำไมถึงตั้งเป็นชื่อหนังสือเล่มนี้ เพราะอนัตตาของพระพุทธเจ้า มีความหมายอย่างหนึ่งต่างหากจากของลัทธิอื่นๆ แม้ว่าบางลัทธิจะสอนคล้ายกันที่สุดเพียงไรก็ตาม โดยหลักอนัตตาของพระพุทธเจ้านั้นมีหลักว่า ไม่เห็นว่ามีตัวตนในสรรพสิ่ง ซึ่งสรรพสิ่งที่ว่าก็คือธรรมะ ซึ่งมี 2 อย่างคือ 1. สังขตธรรมอันได้แก่สิ่งที่ปรากฏแก่เรา ไม่ทางตาก็ทางหู จมูก ลิ้น กาย ใจ ธรรมหรือสิ่งประเภนี้เป็นมาอย่างต่อเนื่อง คือประกอบด้วยสิ่งหลายสิ่งรวมกัน ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกาลเวลา มีรูปร่างและขนาด ซึ่งล้วนแต่จะต้องเปลี่ยนแปลงไปไม่รู้หยุด 2. อสังขตธรรม คือ สิ่งที่ตรงข้ามกับสังขตธรรมทุกประการ ไม่มีอะไรปรุงขึ้นได้ ไม่อยู่ภายใต้อำนาจของกาลเวลา ไม่มีรูปร่างและขนาด วัดไม่ได้ คำนวณไม่ได้ เป็นภาษาธรรม จะรู้ได้ก็ต้องอาศัยการอนุมานด้วยเหตุผล ฉะนั้น การที่เราได้รับรู้รสพระนิพพานซึ่งเป็นอสังขตธรรมจึงเป็นการเข้าใจผิด เพราะนิพพานไม่มีรส แต่นิพพานคือจิตที่หมดกิเลสและมีรสในตัวเอง เหมือนเราขัดสีเหื่อโคล่ออกหมดในการอาบน้ำ แล้วได้รับความสบาย เราจะว่านั่นคือรสของความสะอาดไม่ได้ เป็นแต่เนื่องกับความสะอาดเท่านั้น ความสะอาดไม่มีรส แต่เมื่อร่างกายสะอาดจึงได้เกิดรสใหม่ขึ้นในตัวเอง นิพพานก็เช่นกันเมื่อจิตสะอาดจากกิเลสโดยสิ้นเชิงก็เป็นนิพพานทันที ฉะนั้น สภาวะหรือนิพพานจึงไม่มีตัวเป็นวัตถุ ไม่มีรสที่เป็นปรากฏการณ์ ไม่สามารถสัมผัสได้

ผู้วิจารณ์เห็นว่าเนื้อหาตอนนี้เป็นการกล่าวถึงลักษณะของอนัตตาในสรรพสิ่งซึ่งได้แก่สังขตธรรมและอสังขตธรรม น่าสังเกตว่าธรรมทั้งสองนี้ถูกนำเสนอด้วยหลักการเดียวกันคือไม่มีตัวตน ด้วยการแก้ปัญหาที่ว่า เมื่ออสังขตธรรมถูกอธิบายว่าเป็นลักษณะที่จริงแท้ และไม่เปลี่ยนแปลง จึงอาจถูกมองไปว่านิพพานเป็นอัตตาได้ พุทธทาสภิกขุจึงใช้คำว่า "ภาษาธรรม" ในการพูดถึงเรื่องนิพพาน ปัญหานี้ในมุมมองของพุทธทาสภิกขุจึงเป็นเรื่องของภาษาอันเป็นสมมติบัญญัติที่ใช้ในการอธิบาย แต่การกล่าวว่านิพพานเป็นอนัตตานั่น เป็นภาษาปรมัตถ์หรือภาษาธรรม ที่พูดถึงว่าทุกสิ่งไม่มีตัวตนว่ามีอยู่จริง แต่ไม่ได้มีอยู่จริงในฐานะบัญญัติอย่างที่เข้าใจ ฉะนั้น การถือนิพพานเป็นตัวตน ท่านพุทธทาสภิกขุจึงถือว่าเป็นแค่ความหลงผิด และไม่ใช่มติของพระพุทธเจ้า

3. มติเกี่ยวกับอนัตตาในลัทธิอื่น

เนื้อหาตอนนี้ได้นำเสนอแนวคิดสำคัญที่ท่านพุทธทาสภิกขุถือว่าสำคัญ 2 ประเด็น คือ

3.1 กลุ่มแนวคิดแบบอนัตตา คือแนวคิดที่ถือว่าไม่มีตัวตน โดยกลุ่มนี้เป็นลัทธิที่เชื่อนัตตาแบบมิจาญญูโดยอธิบายเชื่อมโยงกับครูสำนักต่างๆ ดังนี้

3.1.1 อภิริยทิกขุ คือกลุ่มที่เห็นว่าทุกอย่างไม่เป็นอันทำ ได้แก่กลุ่ม

ก. ปุณณกัสสปะ ถือว่า ไม่มีบุญ ไม่มีบาป ไม่มีดี ไม่มีชั่ว การฆ่ากัน ปล้นกัน ล่วงภริยา คนอื่นไม่บาป แนวคิดนี้จัดเป็นอภิริยทิกขุ เพราะปฏิเสธการทำที่เป็นบุญและบาป แนวคิดนี้ตรงกับแนวคิดของนักวิทยาศาสตร์หรือพวกที่นิยมทางวัตถุฝ่ายเดียว แนวคิดปฏิเสธอัตตาเหมือนกัน แต่เป็นการปฏิบัติเพียงส่วนภายนอกเท่านั้น

ข. ปุททกัจจายณะ ถือว่า ชีวิตเป็นกลุ่มของวัตถุ 7 ประการคือ ดิน น้ำ ไฟ ลม สุข ทุกข์ และชิวะ สิ่งนอกนี้ไม่มี ทุกอย่างเป็นเพียงธาตุที่ไม่มีอะไรทำอะไรแก่กันทั้งสิ้น เช่นถ้าเราเอามีดผ่านน้ำ ก็เป็นแค่ปริมาณธาตุที่ผสมกันเป็นน้ำแยกกันให้มิดผ่านไปเท่านั้น แนวคิดนี้ถือแบบเดียวกับทุกสิ่งไม่เป็นอันทำแบบอภิริยทิกขุ แต่พระพุทธศาสนายังคงรับรองเรื่องการปฏิบัติต่อกันอยู่ตามวัฏหารฝ่ายโลกเท่านั้นว่าเป็นคน เป็นสัตว์

3.1.2 อเหตุกทิกขุ คือกลุ่มที่เห็นว่าทุกอย่างไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย คือกลุ่มมักขลิโคสาล ถือว่า ไม่มีเหตุหรืออำนาจอันใดที่จะมาทำให้ชีวิตเศร้าหมองหรือบริสุทธิ์ การทำดีที่เป็นเหตุของความบริสุทธิ์ และการทำชั่วเป็นเหตุของความเศร้าหมองนั้นไม่มีอยู่จริง เป็นลัทธิที่ไม่เชื่อเหตุอันใดทั้งสิ้น เรียกว่า อเหตุกทิกขุ ถือว่าเป็นอีกอันที่ปฏิเสธอัตตา แต่พระพุทธศาสนายังถือในเรื่องเหตุแห่งความบริสุทธิ์และเศร้าหมองทางกายและใจอยู่

3.1.3 นัตถิกทิกขุ คือกลุ่มที่ถือว่าทุกอย่างไม่มีอะไรเลย อจิตเตสกัมพล เป็นแนวคิดแบบปฏิเสธทุกอย่างแบบนัตถิกทิกขุ ทุกอย่างไม่มีอะไรทั้งนั้นที่มีอยู่จริง ทั้งโลกนี้โลกหน้า มีแต่ธาตุรวมกันแล้วก็แยกกันอยู่อย่างนี้ไม่สิ้นสุด ผิดกับพระพุทธศาสนาที่ยังรับรองสิ่งต่างๆ ว่ามีอยู่ตามบัญญัติขึ้นอยู่กับการมีกิเลสและอุปาทาน เพราะพระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธด้านสมมติ

4. กลุ่มที่ถือการใช้วาหะ คือกลุ่มสญชัยเวลัฏฐบุตร ถือว่า ทุกสิ่งเป็นเพียงบัญญัติเรียกหรือจะเรียกอย่างไรไม่ได้ทั้งนั้น เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่ได้เป็นแบบนั้น ทุกอย่างไม่ใช่อะไรเลยที่จะบัญญัติเรียกได้ แนวคิดนี้เป็นพวกวิกเขปลัทธิคือลัทธิสาย เพราะตอบไม่กระจ่างแจ้งสักเรื่อง กลุ่มนี้ถือมติเป็นลักษณะทางปรัชญาที่มีประโยชน์แก่การพ้นทุกข์ แต่ต้องเข้าใจว่าทุกสิ่งไม่มีอะไรแน่นอน ไม่ควรถือว่าเป็นอะไร จงทั้งสิ่งทั้งปวง ไม่ต้องกลัว ไม่ต้องคิดถึงอะไรทั้งสิ้น ส่วนพระพุทธศาสนายังยอมรับในสมมติบัญญัติในฐานะเป็นสมมติและบัญญัติ

5. กลุ่มอนัตตาของอาหารดาบสและอุทกดาบส คือแนวคิดที่ยึดเอาสิ่งที่บริสุทธิ์และการรู้สึกตัวเองว่าถึงที่สุดของทุกข์ แต่การคิดแบบนั้นก็ยังมีตัวตนหรืออัตตมโนในการถึงที่สุดแห่งทุกข์ เพราะพระพุทธศาสนาไม่ได้ถือว่ามิตัวตนในการถึงที่สุดแห่งทุกข์ แต่อย่างไรก็ตามแนวคิดนี้ถือว่าใกล้เคียงกับพระพุทธศาสนามากที่สุด

พุทธทาสภิกขุได้สรุปแนวคิดทางพระพุทธศาสนาว่าปฏิเสธแนวคิดเรื่องอนัตตาเหล่านี้ เพราะเหตุผลว่า

ก. พระพุทธศาสนาไม่ใช่สัสตติภูมิ เพราะไม่ได้ถือว่ามียัตตาที่เที่ยง ที่ถาวร

ข. พระพุทธศาสนาไม่ใช่อุจเฉทภูมิ เพราะถือว่าสิ่งที่มีเหตุปัจจัยต้องแล้วแต่เหตุปัจจัยนั้นๆ ส่วนสภาพที่ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ย่อมมีอยู่ตลอดอนันตกาล

ค. พระพุทธศาสนาไม่ใช่อนัตตภูมิ เพราะถือว่าสิ่งนั้นๆ มีอยู่โดยอาการ 2 ประเภท คือ 1. มีอยู่อย่างไม่มีเที่ยงแท้ถาวร เรียกว่า สังขตธรรม 2. มีอยู่อย่างมั่นคง เที่ยงแท้ถาวร เรียกว่า อสังขตธรรม

3.2 กลุ่มแนวคิดแบบอัตตา คือกลุ่มที่ยึดมั่นในอัตตาได้แก่กลุ่ม

3.2.1 นิคคณานุภบุตรหรือลัทธิเซน เป็นลัทธิในสมัยพุทธกาลปรากฏในสามัญญผลสูตรว่า เป็นผู้ที่ไม่ห้ามบาปด้วยธรรมเครื่องห้ามบาป ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องประกอบทำลายบาปและถึงที่สุดแห่งพรหมจรรย์ เมื่อเป็นดังนี้จึงลุล่วงอาตมัน ตั้งอยู่เป็นอนันตชีพตลอดอนันตกาล แนวคิดนี้เน้นในหลักอัตตาอยู่ เพราะแม้แนวคิดแบบเซนจะปฏิเสธอัตตาและยอมรับว่ามีสภาพที่อยู่เหนือกรรมอยู่ แต่ก็ยังคงมีอาตมันเป็นจุดหมาย

3.2.2 กลุ่มนักปรัชญาเวทานตะ ถือว่าอาตมันมีอยู่ในทุกแห่ง และมีอยู่อย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในที่ทั้งปวง ทั้งที่เป็นของเรา ของคนอื่น ๆ และของกลางๆ ที่เป็นใหญ่เรียกว่าพรหม มีอยู่ในทุกสิ่งและในทุกที่ โดยอาตมันในปรัชญาเวทานตะได้ถูกขยายความหมายอย่างชัดเจนในคัมภีร์ภควัทคีตาว่า คือ ไม่เกิด ไม่ตาย และมีใช่เป็นอยู่ ไฟตัดไม้ได้ น้ำทำให้เปียกไม่ได้ เป็นอยู่ถาวร แขนอน ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีใครมองเห็น ไม่มีผู้ทำลาย มีอนันตชีวะ สดใสอยู่ภายในอาตมันจึงไม่เศร้าโศก ไม่มีความต้องการสิ่งใดอีกต่อไป เป็นตัวเดียวกันกับสัตว์ทุกรูปทุกนาม จากข้อหลังนี้ท่านพุทธทาสภิกขุถือว่าใกล้เคียงกับหลักพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ผิดแต่เขามีอาตมันหรือตัวตนที่แท้จริงอยู่ตลอดเวลา แต่ฝ่ายพระพุทธศาสนานั้นต้องทิ้งตัวตนก่อน

3.2.3 อัตตาของปรัชญาตะวันตก พุทธทาสภิกขุได้รวบรวมความหมายของนักคิดฝ่ายตะวันตกที่ตีความอัตตาในแง่ที่เป็นวัตถุ และตีความอัตตาเป็นแง่จิตใจคือไม่มีตัวตน แต่ก็ยังมีอยู่ กล่าวคือในแง่วัตถุนั้น นักคิดตะวันตกอย่างอิปคิตุสถือว่า "ตัวข้าพเจ้าคือตัวอัตตาหรือวิญญาณ ซึ่งกำลังหอบหิ้วซากไปด้วยกัน" หรือแนวคิดของมองโกเมอรีที่ว่า "อัตตานั้นเป็นอมตะ คือไม่รู้จักตายเหมือนกับบรรพบุรุษของมัน มันจึงไม่ตายได้เลย" จนกระทั่งมีนักคิดอย่างยูเวนาลที่ค้นพบว่า "ความตายเท่านั้นที่จะเปิดเผยให้เราเห็นธรรม หรือความจริงอันน่าอัศจรรย์นี้ว่าร่างกายอันเล็กเลือนประมาทย่อมรองรับไว้ซึ่งมหิทธิอัตตาอันใหญ่ยิ่ง" พุทธทาสภิกขุตีความเนื้อความตรงนี้ว่าเป็นการมองร่างกายว่าเป็นเพียงสิ่งเล็กน้อยเมื่อเทียบกับสิ่งอื่น ทำให้ไม่กลัวต่อความตายซึ่งนั่นเป็นเขตความคิดแบบอนัตตาที่ไม่ถือคุณค่าในตัวตน แต่ถือว่าตัวตนนั้นทำให้

เกิดความรู้สึกว่าเป็นตัวตนขึ้น แต่แนวคิดนี้ก็ยังยอมรับอัตตาที่ยิ่งใหญ่ต่อไปอีก จึงยังไม่ใช่อนัตตาในแบบพระพุทธศาสนา

พุทธทาสภิกขุได้สรุปแนวคิดแบบอัตตาในปฏฐาปาทสูตรที่แบ่งอัตตาเป็น 3 อย่างคือ 1. อัตตาที่มีรูปร่าง 2. อัตตาที่ใจคิดขึ้น 3. อัตตาที่ไม่มีรูปร่าง แต่เกิดจากสัญญาหรือความทรงจำ โดยอัตตาทั้ง 3 นั้นต้องละทิ้งเสีย เพราะอัตตาเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่คนที่ไม่รู้จักยึดเอามาเป็นตัวตนจึงกลายเป็นอวิชชา แต่สิ่งที่ถูกเรียกว่าอัตตานั้นเมื่อถึงเวลาเปลี่ยนแปลงตัวเองอยู่เสมอ เช่นเดียวกับนมสดที่เปลี่ยนเป็นนมข้น นมเปรี้ยว เนยใส แต่ความจริงสิ่งเหล่านั้นเป็นเพียงแค่ธาตุที่เปลี่ยนแปลงไปตามธรรมดา เมื่ออธิบายถึงลักษณะของอัตตาว่า "ตนแลเป็นที่พึ่งของตน" ก็เป็นเพียงโวหารโลกที่ยืมมาใช้ ไม่ใช่ให้ชาวโลกยึดถือว่ามีอยู่จริง แต่หากจะยึดถือว่ามีอัตตาก็เป็นขั้นปรมาตมก็ยังคงต้องละเสียเช่นเดิม พุทธทาสภิกขุอธิบายว่าคำว่า "ตน" คำแรกได้แก่อัตตาบริสุทธิ์ หาใช้ตอนที่ไหน แต่เป็นตอนที่เห็นสภาวะทุกข์ การถืออัตตาจึงเท่ากับเป็นการถือเอาความทุกข์แล้วจะพ้นจากทุกข์ได้อย่างไร จึงเป็นอัตตาชนิดที่ 3 หรือที่ท่านพุทธทาสภิกขุเรียกว่า "อัตตาของนักปรมาตม" เพราะเห็นได้ยากและเป็นความหลงผิดในขั้นสุดท้ายที่ต้องทำลายให้ได้

ผู้วิจารณ์ถือว่าเนื้อหาตอนนี้ พุทธทาสภิกขุพยายามหาข้อยืนยันความเห็นของลัทธิทางศาสนาในอินเดียและนักปรัชญาตะวันตกว่าลึกๆ แล้วล้วนแต่ถือมั่นในอัตตา หรือแม้จะพิจารณาว่าใกล้เคียงกับอนัตตาแต่ก็เป็นอัตตาของนักปรมาตมเท่านั้น โดยเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นแนวคิดทางอัตตาที่ชัดสุดคือภาษาหรือที่ท่านพุทธทาสภิกขุใช้ว่า "โวหารโลก" ซึ่งมาจากแนวคิดในปฏฐาปาทสูตรที่ท่านยกขึ้นไว้ว่า "เหล่านั้นแลเป็นชื่อตามโลก เป็นภาษาของโลก เป็นโวหารของโลก เป็นบัญญัติของโลก ที่ตถาคตกล่าวอยู่ มิได้ยึดถือ" ฉะนั้น เมื่อพิจารณาผ่านโวหารโลกจึงกลายเป็นแนวคิดแบบตัวตนทั้งสิ้น แม้แต่แนวคิดที่ว่า "สัตว์เหล่านั้นประกอบด้วยกายสุจริต วาจาสุจริต ใจสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์" และถ้าคนเราไม่เชื่อเรื่องสัมมาทิฐิที่ถือว่าเป็นอัตตาอย่างหนึ่ง ดังที่อรรถกถาอธิบายว่า "ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การสงเคราะห์บวงสรวงแล้วมีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วแล้วมีอยู่โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามี บิดามี...นี้เป็นสัมมาทิฐิ" แต่ถ้าคนไม่มีสัมมาทิฐิแบบนี้ เพราะเชื่อในอนัตตาจึงมุ่งทำความดีอย่างเดียว เขาจะเข้าถึงสวรรค์ได้หรือไม่ แนวคิดแบบนี้ พุทธทาสภิกขุเรียกว่า "อัตตาของนักปรมาตม" คือเป็นพวกที่เชื่อว่าคำสอนนั้นไม่จำเป็นต้องอาศัยสมมติ แต่พระพุทธเจ้าทรงสอนคล้อยตามโลกหรืออนุเคราะห์แก่โลก จึงทรงสอนไปตามโวหารของโลก โลกในที่นี้จึงเต็มไปด้วยสมมติซึ่งเกิดจากความเห็นทั้งที่ถูกและผิด เมื่อจะแก้ต้นตอของปัญหาจึงต้องแก้ที่ความเห็นให้ถูกต้อง และเมื่อความเห็นถูก การปฏิบัติก็จะถูก และผลที่เกิด

ก็จะถูกไปด้วย แต่เมื่อแก้ความเห็นไม่ได้ ก็จะทำให้เกิดความเห็นแบบสุดโต่งไปอีกในเรื่องของอัตตา และอนัตตาขึ้นมาอีก ซึ่งกลายเป็นปัญหาสำคัญในทางพระพุทธศาสนาจึงเห็นเหตุให้พุทธทาสภิกขุต้องนำแนวคิดต่างๆ มาอธิบายทั้งจากนักคิดในอินเดียและตะวันตก

4. ภาคผนวก

ในภาคผนวกนี้ต่างจากเนื้อหาในบทอื่นๆ ที่กล่าวมา เพราะได้นำบทปาฐกถาธรรม 3 เรื่องด้วยกันมานำเสนอ คือ

4.1 อนัตตายามหาวิเศษ เนื้อหาตอนนี้เป็นการศึกษาตามหัวข้อที่กำหนดเริ่มจาก

ก. ปัญหาของอนัตตา พุทธทาสภิกขุถือว่าปัญหาเรื่องอนัตตาไม่เคยมีคนนำมาสอน ครูอาจารย์ห้ามพระรุ่นหลังหรือลูกศิษย์ว่าไม่ต้องนำมาสอน จะด้วยเหตุผลอะไรท่านไม่ได้บอก แต่คงเป็นเพราะกลัวจะไปตีความผิด ไม่เป็นประโยชน์ ขัดต่อการพัฒนา จึงมุ่งแต่สอนเรื่องอัตตา เพราะส่งเสริมการพัฒนามากกว่า บางคนก็คิดว่าอนัตตาจะทำให้คนคิดฆ่าตัวตาย เพราะถ้าเห็นทุกอย่างเป็นอนัตตา ซึ่งพวกหลังนี้พุทธทาสภิกขุเรียกว่าอนัตตาแบบอันธพาล คือสอนเพื่อหาประโยชน์ ทั้งทำร้ายผู้อื่น ประชดศีลธรรม ล้อเลียนศีลธรรม

ข. สาเหตุของปัญหา คือสัญญาตญาณ ตอนนี้นักพุทธทาสอธิบายว่า ความรู้สึกว่ามีตัวมีตนนี้เริ่มมาจากรู้ของสัญญาตญาณซึ่งเกิดเองโดยธรรมชาติไม่ต้องมีใครมาสอน เด็กที่อยู่ในท้องยังไม่เกิดความรู้สึกนี้ แต่พอคลอดออกมาได้สัมผัสสิ่งต่างๆ จึงมีความรู้สึกชอบไม่ชอบสบาย ไม่สบาย ก่อให้เกิดความคิดว่า กูชอบ กูไม่ชอบ นี่เป็นตัณหาโดยสัญญาตญาณ ฉะนั้นตัวตนจึงเป็นผลผลิตของความงมงาย ที่สร้างให้เกิดความรู้สึกว่ามีตัวผู้รักผู้โกรธ ผู้นั้น ผู้นี้ขึ้นมา

ค. วิธีการแก้ปัญหา พระพุทธศาสนาใช้อนัตตาเป็นทางแก้ ตอนนี้นักพุทธทาสภิกขุได้แก้ปัญหาอัตตาด้วยการสอนให้ทำความเข้าใจเรื่องอนัตตา โดยพุทธทาสภิกขุถือว่าหลักอนัตตาสามารถช่วยดับทุกข์ได้นั้น ต้องเข้าใจว่าเมื่อไรก็ตามที่เรายึดมั่นในขั้นนี้ทั้งห้าว่าเป็นตัวตนก็จะมีทุกข์เมื่อนั้น แต่เมื่อเรารู้จักทุกอย่างว่าไม่ใช่ตน เรียกว่าธาตุตามธรรมชาติ เรียกอย่างในภาษาธรรม ให้เห็นว่าทุกอย่างเป็นกลาง เป็นธรรมชาติ เป็นเพียงธาตุแล้วจะไม่เกิดความเห็นว่าเป็นตัวตนว่า กู กู แต่เห็นว่าทุกอย่างเป็นอนัตตาแล้วจึงกำจัดโลภะ โทสะ โมหะเสียในทุกแห่งทุกมุม ไม่ทำให้ใจกังวลอะไรต่างๆ นานา ถ้าทุกคนรู้เรื่องอนัตตาจะขจัดปัดเป่าความทุกข์ออกไปเสียได้ เพราะมันทำให้ไม่เห็นแก่ตน มองเห็นความจริงว่าไม่ใช่ตน ทำให้ทุกสิ่งไม่มีอำนาจเหนือเรา อนัตตาจึงกำจัดความทุกข์และปัญหาได้ พุทธทาสภิกขุจึงสรุปไว้ตอนท้ายว่าถ้าไม่มีความรู้หรือการใช้ธรรมะเรื่องอนัตตาที่นั้นก็ไม่มีพระพุทธศาสนา

ผู้วิจารณ์ถือว่าเนื้อหาในบทนี้มีสิ่งที่น่าสนใจคือ

ก. การวางลำดับของเนื้อหา สอดคล้องกับหลักอริยสัจ คือมีปัญหาคือความทุกข์ สาเหตุ ทางแก้ และผลคือความดับทุกข์ และเป็นวิธีการวางเนื้อหาของหนังสือพุทธทาสภิกขุ เป็นส่วนใหญ่

ข. การโต้แย้งปัญหาสำคัญเรื่องอดีต แต่ไม่สอนเรื่องอนาคต จนมีการตีความอนาคต โดยอิงอดีตไปด้วย พุทธทาสภิกขุได้นำคำร่วมสมัย เช่นจิตวิทยา กับสรีรศาสตร์ หรือ ภาษาธรรมกับวิทยาศาสตร์ เป็นต้น มาใช้อธิบายลักษณะของอดีต ทำให้เห็นภาพชัดเจนหรือ เป็นรูปธรรมมากขึ้น เพราะเรื่องอนัตตานั้นต้องสอนควบคู่กับอดีตจึงจะเห็นภาพได้ชัดเจน

ค. การใช้ภาษาที่ตรงและชัด เช่นคำว่า กุ โง่ เป็นต้น ถือว่าเป็นคำที่กระแทกความรู้สึก ได้ชัดและตรงที่สุดในบรรดาคำที่ใช้เพื่ออธิบายถึงตัวอดีตว่าเป็นกุ และลักษณะของอดีตคือโง่ หรือไม่ฉลาด เพราะมีความไม่รู้ครอบงำ

4.2 อดีต : ตัวตนที่สร้างปัญหาได้ทุกเรื่อง เนื้อหาตอนนี้เป็นส่วนหนึ่งในปาฐกถา ธรรมชุด "หนทางรอดของมนุษย์เรา" เป็นกล่าวถึงปัญหาสำคัญเรื่องอดีตว่ามาจากกิเลส ตัณหา คือเชื่อมีตัวกู ทำให้เกิดปัญหาคือ

ก. ปัญหาทางโลก เป็นปัญหาที่กระทบต่อตนเองและผู้อื่น เช่น เกิดความเห็นแก่ตัว ทำให้เครียด เอาเปรียบผู้อื่น ขี้ระแวง โทก คดโกง เป็นต้น การที่มีคนเห็นแก่ตัวมากขึ้นทำให้ แม้แต่คนที่เราเลือกเป็นผู้แทนเข้าไปอยู่ในสภาตั้งอยู่บนความเห็นแก่ตัวเช่นกัน ถ้าตั้งรัฐบาล รัฐบาลนั้นก็เห็นแก่ตัวและประชาธิปไตยก็เกิดขึ้นไม่ได้ ถ้ายังมีความเห็นแก่ตัวนี้

ข. ปัญหาทางธรรม ความเห็นแก่ตัวเกิดจากกิเลสคือโลภะ โทสะ โมหะ มาจากความ เคยชินของกิเลส เป็นอนุสัย ฉะนั้น ความเห็นแก่ตัวปิดทางพระนิพพาน เพราะเมื่อเราตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลส ก็ทำให้เกิดผลร้ายทั้งแก่โลกียะและโลกุตระ

ในตอนท้ายของตอนนี้ได้กล่าวถึงว่าทุกข์ทั้งหลายมาจากความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตนใน ชีวิตก็ดี ในขั้นทั้งห้าก็ดี ในร่างกายจิตใจก็ได้ ในอะไรก็ได้ ถ้าถอนความยึดถือว่าเป็นตัวตน หรือของตนด้วยความโง่เขลา เป็นอวิชชาอุปาทานนั้นเสียแล้ว ก็สามารถพ้นโลก อยู่เหนือโลก ผ่องใส บริสุทธิ์ เป็นอิสระ

ผู้วิจารณ์เห็นว่ากรมองปัญหาอดีตว่าเป็นปัญหาหลักของเนื้อหาตอนนี้จึงเริ่มมาจากการ เห็นผิดหรือมีจลาทิกฐิจึงทำให้การประกอบสุจริตเป็นไปไม่ได้ ปัญหาดังกล่าวที่พุทธทาส ภิกขุเสนอปรากฏการณ์ของความเห็นแก่ตัว ฉะนั้น ตัวตนจึงเป็นเหตุผลที่จำเป็น (necessary condition) ในปรากฏการณ์ดังกล่าว และเมื่อจะหลุดพ้นเป็นอิสระได้จึงต้องไม่มีตัวตนเป็น เครื่องยึดไว้

4.3 ตถายาระงับทุกข์ เนื้อหาตอนนี้กล่าวถึงธรรมชาติ จากพุทธพจน์ว่า ตถาคตะจะ เกิดหรือไม่ก็ตาม ธรรมชาติก็มีอยู่แล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ และ

ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา พุทธทาสภิกขุได้ใช้เรียกสิ่งเหล่านั้นว่า ตถตา แปลว่า ความเป็นเช่นนั้น หมายความว่ากฎไตรลักษณ์คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาไม่ผิดไปจากนั้น ไม่เป็นอย่างอื่น เพราะเป็นไปตามกฎแห่งปัจจุสมุปบาทคืออาศัยกันและกันเกิดขึ้น แล้วจึงพิจารณาอริยสัจ 4 ว่าเป็นเช่นนั้นเช่นนั้น พุทธทาสภิกขุสรุปตอนท้ายว่า การรู้ว่าทุกอย่างเช่นนั้นทำให้ไม่ยึดมั่นในอะไรโดยความเป็นตัวตน หรือความเป็นของตน เพราะมีอย่างนั้นอยู่แล้ว จิตจึงว่าง คือไม่ถืออะไรว่าเป็นตัวตน เป็นของตน สูงสุดของความเห็นว่าเป็นเช่นนั้นจะนำไปสู่นิพพาน ฉะนั้น คำว่า อนัตตา สุนฺยตา ตถตาจึงใช้ได้ทั้งเป็นโลกียะและโลกุตตระ ดังกรณีที่พุทธทาสภิกขุยกตัวอย่างหากจะแจกพระเครื่องก็คงเป็นรุ่น "เช่นนั้นเอง" ให้ทุกคนเอาไปแขวนไว้ที่คอ ให้เห็นทุกอย่างว่าเป็นเช่นนั้นเอง และในบางเรื่องใส่ "โวย" เข้าไปด้วยก็ได้ มันเช่นนั้นเองโวย ภูมิใจให้อีกแล้วโวย มันจะช่วยได้อย่างนี้แล้วก็หมดความทุกข์ได้

ผู้วิจารณ์ถือว่าตอนนี้อธิบายว่าเป็นการจบเรื่องอนัตตาอย่างสมบูรณ์ เพราะคำอธิบายที่ดีที่สุดคือ "เช่นนั้นเอง" หรือแปลเป็นภาษาคนก็ว่า "ช่างเถอะ" แต่พุทธทาสภิกขุถือว่าคำนี้เป็นภาษาธรรม ไม่ใช่ภาษาคนที่พอไม่เข้าใจก็บอกไปว่า "ช่างเถอะ" และใจความทั้งหมดนั้นไม่ได้อธิบายในแง่ของการอธิบายธรรมอย่างเดียว เป็นการเชื่อมโยงกับสิ่งที่มนุษย์รับรู้ได้ ซึ่งตรงนี้ปรัชญาศาสนาให้ความสำคัญคือต้องทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรมที่เข้าใจได้ (make sense) และภาษาชาวบ้าน (native language) นั้นช่วยได้ อย่างคำว่า "โวย" "กู" เป็นต้น คำเหล่านี้ช่วยอธิบายคำว่า อนัตตา สุนฺยตา และตถตา ได้ชัดเจนยิ่งกว่าคำว่า "ครับ" "ข้าพเจ้า" เพราะคำเหล่านี้ไม่ใช่พื้นฐานความคิดของคนๆ นั้น ความคิดจริงๆ ของเราที่พุทธทาสภิกขุพูดถึงนั้นล้วนเจือด้วยกิเลส และกิเลสก็พูดแบบภาษากิเลส คำนั้นต้องตรงกับสภาวะทางอารมณ์ที่โลกโกรธ และหลงจริงๆ และคำที่ฟังแล้วใกล้เคียงก็คือ "กู" เมื่อถอน "กู" ได้คำอื่นๆ ที่ฟังไพเราะก็แสดงถึงว่าได้ถอน "กู" ได้แล้ว ฉะนั้น พุทธทาสภิกขุจึงเน้นถึงภาษา 2 แบบ คือ 1. ภาษาธรรมที่เข้าใจได้ 2. ภาษาพื้นบ้านหรือภาษาคนที่เจือด้วยกิเลส

บทวิจารณ์ : คุณค่าของหนังสือ

ผู้วิจารณ์เห็นว่าหนังสือเล่มนี้มีคุณค่าใน 2 ประเด็นคือ

1. ประเด็นเนื้อหาสาระและรูปแบบการเขียน พุทธทาสภิกขุได้เขียนหนังสือเล่มนี้ในตอนว่าด้วยอนัตตาของพระพุทธเจ้า และในส่วนเนื้อหาในภาคผนวก เป็นการรวบรวมคำบรรยายต่างกรรมต่างวาระกัน ซึ่งมีบันทึกไว้ด้านหลังว่า "การรวบรวมคำบรรยายมุ่งสำหรับบุคคลผู้มีปณิธานเพ่งพินิจหาเหตุผล เป็นข้อธรรมที่เป็นเนื้อแท้ ซึ่งท่านได้บรรยายโดยละเอียด เข้าใจได้ง่าย และค่อยๆ สูงขึ้นตามลำดับจนถึงธรรมะชั้นสูงสุด" ฉะนั้น เนื้อหาการวิจารณ์จึงต้องจัดแบ่งเป็น 2 ส่วนคือ

1.1 ในส่วนของเรื่อง "อนัตตาของพระพุทธเจ้า" เมื่อว่าโดยเนื้อหา, ภาษา และผู้เขียน ดังนี้

ก. เนื้อหา เน้นไปที่หลักอนัตตา โดยนำเสนอแนวคิดแบบอรรถาจากสำนักต่างๆ และบางสำนักก็คิดได้ใกล้เคียงกับอนัตตา แต่ก็ยังเป็นอรรถาอยู่ในท้ายที่สุด ซึ่งผลของการที่จะเชื่อว่าทุกอย่างไม่มีอนัตตาคือการที่ไม่ยึดติดต่อตัวตน และตัวตนที่พุทธทาสภิกขุเรียกว่า สัญชาตญาณ และการเข้าใจที่เป็นตัวตนที่ท่านเรียกว่า โวหารโลก ส่วนอนัตตาคือภาษาธรรม

ข. ภาษา เน้นไปที่ภาษาชาวบ้าน และใช้ตัวอย่างจากชีวิตที่คนสามารถเข้าใจได้ แม้แต่ภาษาและคำอธิบายจะยากในส่วนของ การนำไปปฏิบัติที่กล่าวถึงอรรถาในรายละเอียดแบบลึกซึ้ง แต่เพราะเนื้อหาในตอนต้นได้เรียบเรียงมาอย่างดีอีกทั้งภาษาที่ใช้อย่างขึ้นจึงทำให้การอ่านเข้าใจได้ไม่ยากนัก

ค. ผู้เขียน พุทธทาสภิกขุเป็นผู้มีความเชื่อของพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานเดิม และท่านต้องการใช้หนังสือนี้ให้เหตุผลว่าทำไมพระพุทธศาสนาจึงแตกต่างจากศาสนาอื่น และหลักอนัตตานั้นสามารถเข้าใจได้ด้วยเหตุผล หากประเมินด้วยความเป็นกลางถือว่าท่านนำเสนอในส่วนของพระพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจน แต่ท่านเว้นไว้ไม่กล่าวถึงโดยละเอียดและที่มาที่ไปของแนวคิดแบบอรรถาในอินเดียและในตะวันตก แคเพียงบอกว่ามีคนคิดแบบอรรถาเท่านั้น โดยไม่รู้เบื้องหลังความคิดของคนเหล่านั้นมากที่ควร จึงทำให้เราอาจเข้าใจคลาดเคลื่อนได้ เพราะเป็นการนำเนื้อหาบางส่วนมาประกอบและตีความเท่านั้น

1.2 สิ่งที่ได้จากหนังสือเล่มนี้คือ

ก. หนังสือเล่มนี้ใช้ภาษาได้ง่าย กระชับ ชัดเจน และที่สำคัญมีการเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจน แม้คนไม่มีพื้นฐานทางด้านธรรมะหรือพระพุทธศาสนาก็สามารถเข้าใจได้ ฉะนั้นหนังสือเล่มนี้เหมาะสำหรับพุทธบริษัท และผู้ที่เริ่มต้นศึกษาพระพุทธศาสนา เพราะคำสอนที่เป็นพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่ล้วนตั้งอยู่บนฐานของหลักอนัตตา เมื่อไม่เข้าใจความคิดนี้อย่างดีพออาจทำให้ตีความคำสอนในทางพระพุทธศาสนาแบบสุดโต่ง คือในแง่ความมีตัวตน และไม่มีตัวตนแบบขาดสูญได้

ข. เห็นความสำคัญของหลักอนัตตามากขึ้น เพราะเคยได้ยินมาว่า มียุคสมัยหนึ่งมีคนห้ามพระภิกษุสอนเรื่องหลักพวกนี้ นั่นทำให้ทั้งพระและฆราวาสไม่สนใจต่อเรื่องนี้ และมุ่งเน้นไปที่คำสอนอื่นๆ แทน ซึ่งนั่นเป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อการตีความ เพราะเมื่อเราไม่มีฐานเรื่องอนัตตามาก่อนก็จะเข้าใจทุกอย่างมามีตัวตนได้ง่ายตั้งแต่หลักธรรมพื้นฐานจนถึงหลักสูงสุดคือนิพพาน การศึกษาเรื่องนี้ให้มากขึ้นจึงเป็นประโยชน์และทำให้พระพุทธศาสนายั่งยืนและถาวร

สรุป

ต่อคำถามว่า "นิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตา" ได้ก่อให้เกิดแนวคิด 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือกลุ่มอัตตาและ กลุ่มอนัตตา โดยหนังสือเล่มนี้ของพุทธทาสภิกขุได้เสนอว่านิพพานเป็นอนัตตาไว้อย่างชัดเจนในคำนำ การตอบแบบนี้ได้ไม่ใช่เกิดจากการเข้าใจไปเองส่วนตัว แต่เกิดจากการรวบรวมหลักฐานที่ชัดเจนในหนังสือต่างประเทศ และพระไตรปิฎกมาวิเคราะห์ ซึ่งผู้ถือวาทนี้เป็นสาเหตุสำคัญที่เลือกหนังสือเล่มนี้นำเสนอได้อย่างน่าสนใจ เพราะหนังสือเล่มนี้ไม่ได้เกิดจากการบรรยายของพุทธทาสภิกขุที่แม้จะชัดเจนก็จริงอยู่ แต่เมื่อเทียบกับภาษาเขียนที่สามารถพินิจวิเคราะห์ได้ดีกว่า ย่อมอธิบายอะไรได้ชัดเจนกว่า โดยหนังสือเล่มนี้ได้รวบรวมหลักฐานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง จึงไม่ต่างจากการงานวิจัยทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญชิ้นหนึ่ง

ส่วนประเด็นปัญหาที่สำคัญของหนังสือเล่มนี้มี 2 เรื่องด้วยกันคือ

1. พระพุทธศาสนาแตกต่างจากลัทธิอื่นอย่างไร
2. พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องนิพพานและอนัตตาอย่างไร

ปัญหาอย่างหลังนี้เองที่ทำให้พระพุทธศาสนากันแตกออกไปเป็นนิกายต่างๆ มาจากการตีความคำสอนของศาสดาที่ต่างกัน ฉะนั้น ปัญหาเรื่องอนัตตาจึงเป็นปัญหาสำคัญอย่างยิ่งในการศึกษาศาสนา และกลายเป็นประเด็นร้อนทุกครั้งที่มีคนตั้งคำถามว่าหากเราเชื่อเรื่องอนัตตาว่าไม่ใช่ตัวตนก็แสดงว่าการฆ่าสัตว์ไม่บาป พุทธทาสภิกขุเป็นปัญหาทางวิทยาศาสตร์ ตั้งอยู่บนการใช้เหตุผลสนับสนุนมากกว่าความรู้สึกรู้สึกหรือความเชื่อทางศาสนา เพราะเมื่อคนมีใจเชื่อในความดีหรือมีความรู้สึกสงสารเป็นฐานความคิดก็คงจะไม่ตั้งคำถามแบบนี้ แต่ในความเป็นจริงปัญหาเหล่านี้มีมากขึ้นจึงจำเป็นที่นักคิดทางพระพุทธศาสนาจะต้องตอบ ท่านพุทธทาสภิกขุก็เป็นหนึ่งในนักคิดที่นำปัญหาเหล่านั้นมาตอบ ด้วยวิธีการแบบปรัชญาศาสนาคือการใช้เหตุผลเชิงสมมติฐาน (hypothesis-based rationality) ฉะนั้น หนังสือเล่มนี้จึงเป็นงานเขียนแบบปรัชญาศาสนา ตามหลักการที่ท่านแบ่งไว้ดังนี้

1. เรื่องประวัติและคำสอน (Life & Teaching) เป็นการศึกษาพุทธประวัติและพระสูตรต่างๆ ที่พุทธบริษัทศึกษากัน
2. เรื่องข้อปฏิบัติขั้นต้นทั่วไป (Exoteric doctrine) เป็นเรื่องที่ศาสนิกในศาสนานั้นๆ จะต้องรู้และปฏิบัติ ได้แก่ศีลธรรมประจำศาสนาจนกระทั่งบรรลุถึงจุดสูงสุดของข้อปฏิบัติ
3. เรื่องปริมาตรหรือปรัชญา (Esoteric or Philosophy) เป็นการศึกษาโดยหลักตรรกะ มีการจำแนกข้อธรรมให้ละเอียดออกไปตามแนวแห่งเหตุผล เช่น อภิธรรมปิฎก เป็นต้น ไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติเป็นหลักทฤษฎีล้วนๆ
4. เรื่องลึกลับซึ่งอยู่เบื้องหลังที่สุด (Mysticism) ความที่ศาสนาที่แท้จริงนั้น เป็นความจริงที่ไม่มีใครสร้างขึ้น แต่เป็นความจริงของธรรมชาติ เช่น ถ้าเราทำดีถึงที่สุดจะเข้าไปอยู่ใน

สภาพที่เป็นสุขนิรันดร์ ไม่เปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นสภาพเดียวกับนิพพาน หรือพระเป็นเจ้า หรือปรมาตมัน หรือสววรรค์ หรืออะไรก็ตาม สภาพดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นจุดมุ่งหมายของทุกศาสนา แต่กลายเป็นเรื่องลึกลับที่จะกล่าวถึงได้

ฉะนั้น เรื่องอนัตตาจึงเป็นความลึกลับ และกลายเป็นทฤษฎีลึกลับที่พยายามอธิบาย ซึ่งหนังสือเล่มนี้จะได้อธิบายถึงวิธีการหาความหมายจากปัญหาดังกล่าว ด้วยการตั้งคำถามถึงเรื่องอัตตาและอนัตตา แล้วจึงค้นหาคำตอบที่มีมาในสมัยพุทธกาลและในปรัชญาตะวันตกบางส่วน ซึ่งลึกลับแล้วแต่เป็นการสมมติฐานเพื่อตอบปัญหาเหล่านี้ทั้งสิ้น แต่ในคำตอบเหล่านั้นมีจุดอ่อนที่พุทธทาสภิกขุได้ชี้ให้เห็นและแก้ไขเป็นประเด็นๆ ไปได้อย่างมีเหตุผล ซึ่งถือว่าเป็นประโยชน์ในการค้นหาหรืออธิบายทฤษฎีทางศาสนาอื่นๆ ที่เป็นเรื่องลึกลับได้ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

พุทธทาสภิกขุ. (2554). **อนัตตาของพระพุทธเจ้า**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา.

